

Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan Milli Ayaklanması'nda (1916) Semerkant

Samarkand on the Turkestan National Uprising (1916) Against The Russian Explosion

Ömer Karataş*

Öz

Rusya Türkistan'ı 19. asrın ikinci yarısından sonra işgal ve ilhak etti. Ardından bölgeyi kendi emperyal menfaatleri doğrultusunda sömürmek için bölgede idari, sosyal ve ekonomik düzenlemeler yaptı. Yapılan düzenlemeler neticesinde yaklaşık elli yıl bölgenin yer altı ve yer üstü kaynakları Ruslar tarafından sömürüldü. Daha sonraki siyasi gelişmeler neticesinde, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında çarlık yeni insan kaynağına ihtiyaç duydu. Bu ihtiyacı karşılamak için 5 Haziran 1916'da bu tarihten önce askerlikten muaf olan yerli halkı orduya almak amacıyla bir ferman yayınlandı. Söz konusu fermanla Türkistan'ın gayr-ı Rus bölge ahalisini orduda istihkâm işlerinde çalıştırmak isteyen Çarlık Rusya'sı ekonomik sömürüsüne insan kaynağını da ilave etti. Bu son gelişme önce Semerkant'ta başlayan daha sonra tüm bölgeye yayılan isyana sebep oldu. Çalışmamızda 1916 Türkistan isyanında ilk kan döküldüğü yer olan Semerkant vilayetindeki isyan sırasında meydana gelen gelişmeleri Rus arşiv belgeleri ve ilgili literatüre dayalı olarak ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Rusya, İsyân, Türk, Semerkant.

Abstract

Russia occupied and annexed Turkestan after the second half of the 19th century. Then it made administrative, social and economic arrangements to exploit the region for his own imperial interests. As a result of the regulations made, the underground and aboveground resources of the region were exploited by the Russians for about fifty years. As a result of later political developments, especially during World War I, the tsarism needed new human resources. In order to meet this need, the tsarism issued an edict on June 25, 1916 to recruit those who were exempted from military service before this date. With the decree in question, Tsarist Russia, which wanted to employ the non-Russian inhabitants of Turkestan in fortification works in the army, enabled the exploitation to be directed towards human resources. This latest development led to the rebellion that first started in Samarkand and then spread to the whole region. In our study, we will consider the developments that took place during the revolt in Samarkand province, where the first blood was shed in the 1916 Turkistan uprising, based on Russian archive documents and related literature.

Keywords: Turkestan, Russia, Revolt, Turkish, Samarkand.

* (Dr. Öğr. Üyesi); Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Tarih Bölümü; omerkaratas4510@gmail.com; ORCID: [0000-0001-7177-8547](https://orcid.org/0000-0001-7177-8547).

Giriş

Moskova Büyük Dükalığı, 16. asra kadar Altın Orda Hanlığı'nın bir vassalıydı. Ancak Altın Orda Hanlığı'nın yıkılmasından sonra siyasî durum ve güç dengesi Moskova Büyük Dükalığı lehine değişti. Giderek güçlenen Moskova Büyük Dükalığı'nın 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı işgali Rusların Türk ülkelerine yönelik emperyalist siyasetlerinin başlangıcı oldu. Bu sırada bölgedeki Türk hanlıkları ise hem birbirleriyle hem de Çin ve Moğol hanlıklarıyla amansız bir mücadele içindeydiler. Türk ülkelerindeki karışıklıklar ve onların güçsüzlükleri hakkında haberler St. Petersburg'a ulaşıyordu. Bu haberleri iyi değerlendiren, planlarını ve askerî hazırlıklarını bunlara göre yapan Ruslar 1552 yılından itibaren Türk hanlıklarını, Türk ülkelerini, ardarda işgal ve ilhak ettiler. Rusya çarlığının Türkistan'ı ele geçirmesi de bu sürecin sonucuydu.

Rusya Çarlığının Türkistan'a yönelik yayılmacı siyaseti Büyük Petro döneminde başladı. Bu dönemde bölgede ilk olarak keşif seferleri yapıldı.¹ Ancak Büyük Petro'nun Türkistan'a karşı ilgisini siyasi bir vasiyet gibi algılayan ardılları, Petro'nun gösterdiği hedefi 150 yıl kadar sonra gerçekleştirerek Türkistan'ı tamamen işgal ve ilhak ettiler. İşgal süreci, Kazak Cüzlerinden: Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz'ün Rusların hâkimiyetine girmeleriyle başladı.² Ardından Avrupa kıtasının beşte biri büyüklüğünde olan bir alanı kaplayan Türkistan'daki Buhara Hanlığı/Emirliği, Hîve Hanlığı ve Hokand Hanlığı 25 yıl gibi bir zamanda Rusya'nın eline geçti ve böylelikle Türkistan'ın işgali tamamlanmış oldu.³ Rusya, işgal sonrası bölgede askerî ve siyasî güvenliği sağlamak amacıyla Türkistan'da yaşayan Müslüman halkı etkisiz hale getirmeye çalıştı. Bu maksatla kendisine direnenleri ya cezalandırdı ya da sürgüne gönderdi.

Türkistan'ın işgalini tamamlayan Rusya 1867-1868 yıllarında bölgenin yeni sınırlarını oluşturdu.⁴ Ruslar, sınırları oluşturulan toprakların dağları, ovaları, nehir ve ırmakları, ekilebilir arazileri, nüfusu yer altı ve yer üstü kaynakları, madenleri⁵ gibi konular hakkında bilgi sahibiydiler. Sahip oldukları bilgiler çarlık rejiminin bölgede hedeflediği idari bölünme ve bölgenin yönetimine yönelik çalışmalarını kolaylaştırdı. İşgal sonrası gayet tabiidir ki Çarlık kendi siyasî ve ekonomik maksatlarına uygun olarak bütün bu konularda düzenlemeler yaptı. İlk düzenleme Türkistan'da Rus idari sisteminin kurulmasına yönelikti. Rusya'nın işgali altında bulunan 1.600.000 km² yüz ölçümüne sahip olan Batı Türkistan, Semireçe (Cetisu/Yedisu)⁶, Sır Derya, Semerkant, Fergana, Hazar Ötesi⁷ isimli beş vilayete ayrıldı ve 1897-1917 yılları arasında bu şekilde yönetildi.

Türkistan'daki beş vilayetin yönetimi bölgedeki demografik ve toplumsal durumu da göz önünde bulundurması şartıyla Türkistan Genel Valisi'ne verildi. Türkistan'da Rus idari hiyerarşisi Genel Vali, aynı zamanda Genel Vali'nin yardımcısı olan Bölge Askerî Valisi, adı geçen beş vilayetin başındaki askerî

¹ M., Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR: Top perviy s drevneysih vremen po 1870*, Ogiz: Gospolitizdat, 1941, s.89-97.

² Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Ankara 1975, ss.23-27; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Ankara 2014, s.366-368.

³ Kurat, *age*, s.366; Hayit, *age*, s.23-45; Historia Rossii, *centralnaya Aziya v sostave Rossiyskoy imperii, novoye literaturnoye obozreniye*, Europeyskiy universitet v Saint Petersburg 2008, prilozhenie 8, s.33-39.

⁴ Russkiy Turkestan sbornik, *izdaniy popovodu politemniceskoyv istavki*, VI ruskperviy, geografia i statistika, 1872, s.119.

⁵ N. A. Maeva, *Russkiy Turkestan sbornik, izdaniy popovodu politemniceskoyv istavki*, VI ruskperviy, geografia i statistika, podredakciyu Moskva v universitet skoytipograsii katkov i k, 1872, s.9-133.

⁶ Semireçe: Rusçada "Yedi Irmak-Su" manasına" gelen bu kelime, Çarlık Rusya'sında Almaata bölgesine verilen addır. Bölge Kazak Türkçesinde ise Jetisu/Cetisu(Yedisu) olarak geçmektedir. Çalışmamızda "Yedisu" adını kullanacağız.

⁷ Piyade Binbaşı Nazmi Bey, *Kafkasya, Asyâ-yı Vustâ ve Türkistan Vilâyetleri Buhâra ve Hîve Hanlıkları Coğrafi, Siyasî, Tarihi ve İstatistikî Mücmel Malûmât*, İstanbul Matbaa-i Askeriye 1918, s.45-53; Russkiy Turkestan Sbornik, 1872, s.14-114.

valiler, ilçe-şehir-uyezd⁸ müdürleri ve volost⁹ yöneticilerinden oluşuyordu.¹⁰ Türkistan idaresindeki tüm kritik görevlerde Ruslar görevlendirildi. Türkistanlılar ise sadece uyezdlere bağlı volost denilen idari birimlerin, hiçbir yetkisi ve gücü olmayan yöneticiliklerine Rusların seçimi ve atamasıyla gelmekteydiler.

Rusların Türkistan’da kurduğu beş idari vilayetten ve çalışmamızın öznesi olan Türkistan’ın güneydoğusundaki Semerkant oblasti¹¹ Buhara ile sınır komşusuydu. 1868 yılında Semerkant’ın işgalinin ardından önce Zereşan Okrugu kurulmuş 1886 nizamnamesi ile bu okrugun yerine Semerkant vilayeti teşkil edilmişti. 70.000 km² yüzölçümüne sahip Semerkant Vilayeti; Semerkant, Katta Kurgan¹², Hocent¹³ ve Cizzak¹⁴ olmak üzere dört uyezd ile 74 Volost, 6 şehir ve 2785 köye ayrılmıştı. 1914 yılında nüfusu 1.183.000 olan vilayetin başlıca sakinleri Özbeklerdi. Çoğunluğunu Özbeklerin teşkil ettiği vilayette Kırgızlar, Tacikler, Ruslar, Sartlar ve Tatarlar da yaşıyorlardı. Halkın en önemli geçim kaynakları hububat, pamuk, pirinç ve tütün gibi ürünlerin üretimi ile at, koyun, deve gibi hayvanların yetiştirilmesiydi. 1998 mektep bulunan vilayette okur-yazar nüfus oranı sadece % 6 idi.¹⁵

Bölgenin ahalişi Çarlık rejiminin ve rejimin sadık memurlarının tüm sömürü, baskı ve dayatmalarına bir şekilde tahammül etmekteydi. Çarlık Rusyası’nın emperyal menfaatlerine uygun yönetimi süresince halkın bu tahammülü nerdeyse elli yıl devam etti. Her ne kadar bu zaman zarfında Çarlık rejimi ve siyasetine bazıları birkaç yıl sürse de başarısız ve bir etkisi olmayan başkaldırıları oldu ancak bunlar fazla ses getiremedi. Türkistan’ın millî bağımsızlık mücadelesindeki ilk silahlı ayaklanma 1783-1797 yılları arasında Sırım Batur önderliğinde yaşandı. Daha sonra sırasıyla bazıları önderlerinin isimleri ile anılan Karatay Sultan (1800-1821), Colaman Tilenci Han (1822-1824), Sarcan Sultan (1825-1834), Kayabalı Sultan (1828-1829), İsatay Tayman Han (183-1838), Kenasarı Kasım Han (183-1846), Can Hoca (Cankoca Batur) (1851-1860), İzet Katıbar (1852-1858), Mangışlak (1870-1873) ayaklanmaları, Buhara’da Şehri-Sebz ve Kitab Beylerinin isyanı (1870) Ubeydullah Sultan ayaklanması (1882), 1892 yılı ayaklanması, Dükçü İşan (İşan Muhammed Sabiroğlu) diye bilinen Andican ayaklanmaları (1898) oldu.¹⁶ Fakat 25 Haziran 1916’da halkın tahammül sınırlarını ortadan kaldıran bir gelişme meydana geldi. Bu işgal sonrasında 1916 yılına kadar askerlikten muaf olan gayr-ı Rus ahalinin askerî geri hizmetlerde yani istihkâm işlerinde görevlendirilmesi hakkındaki 25 Haziran 1916 tarihli fermanı. Fermanın bölgeye ulaşması Türkistan’da çarlık rejiminin yürüttüğü sömürü siyasetine karşı var olan hoşnutsuzluğu daha da görünür hale getirdi. Fermanla beraber bölgede, çarlık rejimine karşı önce ahalinin itirazı ardından yüksek sesli protestoları ile sessizlik son buldu. Bundan sonra bölge derin acılar, zorunlu göçler, idamlar, öldürmeler, sürgünler, tutuklamalar gibi hadiselerin çok şiddetli olarak yaşanacağı bir döneme girdi. Bu dönem 1916 “Türkistan İsyanı” idi. Rusların “yabancı” diye nitelenedirdikleri kadim yerli ahali Çarlığın bölgede dayattığı sistemi top yekûn sarsan isyan hareketini başlattı. Adı geçen isyana Türkistan Genel

⁸ Uyezd (уезд): Çarlık Rusyasında ve 1929’a kadar SSCB’de birkaç vilayetin birleşiminden oluşan idarî birim.

⁹ Volost (волост):1917 Ekim devrimine kadar çarlık ve SSCB’nin 30’lu yıllarına, rayonlaştırma yapılan kadarki süre zarfında uyezdin bir kısmı olarak sayılan alt seviyedeki yönetsel birime verilen addır.

¹⁰ 12 iyunya 1886. Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii. Sobranie 3.T.VI, Hatice Kerimov, *Türkistan Genel Valiliği’nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s.22-55.

¹¹ Çarlık tarafından oblast, büyük yönetsel bölge ya da vilayet anlamında kullanılmaktaydı. Çalışmamızın bundan sonraki kısımlarda oblast yerine vilayet tabirini kullanacağız.

¹² Katta-Kurgan (Türkçe: Büyük Kale veya Büyük Tepe) - 17. asrın son çeyreğinde kuruldu. Buhara Emirliğine yönelik askeri operasyondan sonra Katta-Kurgan, Semerkant bölgesindeki bir ilçe statüsünde Rus İmparatorluğunun bir parçası oldu. Bugünlerde Özbekistan’ın Semerkant bölgesinde bir şehirdir.

¹³ Günümüzde Tacikistan’a bağlı bir şehirdir.

¹⁴ Cizzak, Türkistan’ın en eski şehirlerinden biridir. 1860’ların başında Buhara Emirliği içindeki Cizzak Beyliğinin idari merkeziydi. 11 Ekim 1866’da Cizzak, Rus birlikleri tarafından alındı. 1887’den beri, Türkistan Genel Valiliği Semerkant vilayeti ilçe merkezi. Günümüzde Cizzak, Özbekistan’ın bağlı bir şehridir.

¹⁵ Nazmi Bey, *age*, 49-50.;Russkiy Turkestan Sbornik, 1872, s.103-114.

¹⁶ Dilek Polat, *Çarlık Devrinde Türkistan’daki Millî Ayaklanmalar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2009, s.35-61.

Valiliğine bağlı Yedisu, Sır Derya, Fergana, Semerkant ve Hazar Ötesi vilayetlerinin halkı olan Tacik, Özbek, Karakalpak, Kıpçak, Türkmen, Sart, Kırgız, Kazak, Kuramin, Tarançi, Tatar ve Dungan gibi topluluklar aktif olarak katıldılar. Türkistan'ın son Genel Valisi A.N. Kuropatkin (1916-1917)¹⁷ önderliğindeki cezalandırıcı Çarlık birliklerin müdahaleleri neticesinde Türkistan Milli Ayaklanması yada bir diğer adlandırmayla Türkistan Milli İsyanı sırasında çok fazla mal ve can kaybı yaşandı.

Bu çalışmamızda, Semerkant vilayetinin söz konusu isyandaki yeri ve önemi, isyan sırasındaki can ve mal kayıpları ile çarlığın insan kaynağı hedefine ulaşma yöntemi olan cephe gerisi için askerî işçi alım meselesini Rus belge ve raporlarına göre ele alacağız.

1. Türkistan Milli Ayaklanmaya Giderken

Rus çarlığının Türkistan'ı ele geçirmesi ile beraber bölgede yürüttüğü sömürü siyaseti 1916 yılında çöktü. Aslında bu çöküş çarlığın da çökmesinin yakın olduğunu gösteren bir işaretti. Nitekim Çarlık rejimi Şubat 1917'de son buldu. Asıl mevzuumuz 19. asrın ikinci yarısından sonra Türkistan'ı işgal eden Rusya'nın faaliyetleridir. Ruslar, Türkistan'ın hâkimiyetini ellerinde tutmak için buradaki Rus olmayan halkın yaşam alanlarına, toplumsal yönetim biçimlerine, ekonomilerine, arazilerine ve hatta dini yaşamlarına müdahalede bulundular. Ruslar, kendilerine herşeyi ile tabii olmayan Türkistanlıları "yabancı" olarak görmekte ve onlara böyle hitap etmekteydi. Oysa ki bölgenin gerçek sahibi Türkistanlılar, yabancıları ise Ruslardı.

Türkistan Genel Valiliğine bağlı beş vilayette, 1916 yılının Ağustos ve Eylül aylarında başlayan ayaklanmalar isyana dönüştü ve isyanın boyutu giderek zirveye ulaştı. Çarlığın bölge üzerinde hayata geçirdiği yeni idarî tasarruflar ahali içinde var olan duyguların patlamasına ve bölgedeki sessizliğin bozulmasına ortam hazırladı. Sonuçta Türkistan'da isyan ya da diğer bir ismiyle "Ürkün" katliamı da denilen olaylar meydana geldi. 1916 Türkistan Milli Ayaklanmasına Kırgızlar, Kara Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler, Dunganlar, Sartlar, Tatarlar, Tacikler, Uygurlar, Özbekler ve diğer Rus olmayan Türkistan toplulukları iştirak etti.

Türkistan'da yaşanan bu gelişmeler üzerine Çarlık yönetimi duruma müdahalede etti. Bu müdahale, 17 Temmuz 1916'da Çar'ın Türkistan Genel Valisi'ne senato aracılığıyla verdiği emirle başladı. Çarın bizzat verdiği emirde şunlar yazılıydı: "İmparator tarafından, Türkistan askerî bölgesinde Sıkı Yönetim ilan ediyoruz ve oradaki tüm yetkiyi ordu komutanına veriyoruz. Türkistan'daki tüm yetki onun elinde toplanacaktır." Bu emrin yerine getirilmesi için Senato Çar'ın emrini Harbiye Bakanlığı'na ve Türkistan Genel Valisi'ne gönderdi.¹⁸ Çarlık, Türkistan'da sıkı yönetim ilanının yedinci gününde bölgeye yeni bir genel vali tayin etti. Türkistan'ın yeni Genel Valisi General Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin oldu. Kuropatkin 22 Temmuz 1916 tarihinde Türkistan Askerî Birlikleri komutanı ve aynı zamanda Yedisu Kazak Ordusu Askerî Atamanı olarak göreve tayin edildi. Bu atama Çarlığın Türkistan isyanına belki de en büyük müdahalesiydi.¹⁹ Çünkü Kuropatkin askerlik mesleğine Türkistan'da başlamış, mesleğinde burada uzmanlaşmış, ayrıca bölge halklarını yakından tanıyan çarlığın güvendiği sadık bir hizmetkârı idi.

Türkistan'ın hakimiyet altına alınıp idare edilmesinden neredeyse elli yıl sonra 1916 yılında bölgede yaşanan isyan, Çarlık yönetiminin burada sıkı yönetim ilan etmesine sebep oldu. Sıkı yönetim yetkisi, Türkistan'da genel valinin zaman kazanmak adına merkeze sormadan her şeyi yapması anlamına gelmekteydi. 1867 yılında Türkistan'ın ilk genel valisi General Konstantin Petroviç Kaufman'a (14 Temmuz 1867-04 Mayıs 1882) "Yarım Çar" unvanı verilmişti. Kuropatkin'e ise 1916'da "Küçük Çar"

¹⁷ Historia Rossii, age, s.424-425; M. Y. Şuşkova, *Organizatsiya upravleniye Turkestanom v načale XX veka, Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata istoričeskiy nauk*, Rossiyskiy gosudarstvenniy gumaniterniy universitet, Moskva, 2015, Ekler kısmı Ek 6.; Muhammet Şen-Ferdi Çiftçioğlu, "Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri(1916)" Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018 5(17), s.187.; Serkan Yazıcı -M. Bilal Çelik, "Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin(1848-1925)", Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi 2008-1, s.141-142.

¹⁸ Kopya. RGVIA. F. 165. Op. 1. D. 1554. L. 1. 25 avgusta 1916 g.

¹⁹ RGVIA. F. 165. Op. 1.D. 1968. L. 89.

unvanına denk gelecek yetkiler verildi. Sıkı yönetim yetkisi bölgede yaşayan ve Rusların yabancı olarak tabir ettiği gayr-ı Rusların üstündeki baskı ve şiddeti daha da artacağına habercisiydi. Nitekim isyan süresince yaşanan can ve mal kayıplarının bilançosu bu durumu teyit etmektedir.

İsyanın pek çok sebebinin olduğunu söyleyebiliriz. Türkistan'da Rus kolonizasyonu, Rus idarecilerin yanlış yönetimi, mahkemelerdeki adaletsizlik, askerlikten muaf olmalarına karşılık ahaliden alınan ağır vergiler, Rus çarlığında Türkistan'da askerlikten muafiyet meselesi gibi başlıkları isyanın çıkışını hazırlayan sebepler olarak sıralamak mümkündür.²⁰ Aslında yaklaşık elli yıldır Rus hâkimiyetinde olan bölge çarlık rejiminin dayatmaları ve baskıları karşısında adeta barut fıçısı gibiydi. Barut fıçısının alev alması için gerekli olan kıvılcım, bizzat Çar tarafından çakıldı. Bu kıvılcım gayr-ı Rus ahalinin cephe gerisine yani askerî geri hizmetlere alınması için çıkarılan 25 Haziran fermanıydı. Türkistanlılar bu tarihe kadar askerlik görevi ve askerî işlerden muafı. Fakat I. Dünya Savaşı Çarlık rejimini zorda bıraktı. Çarlık hükümeti, cephelerde savaşan askerlerin aynı zamanda cephe gerisindeki işleri de yapması halinde güçlerinin azalacağı ve savaşın kazanılmasının zor olacağı düşüncesine sahipti. Bu yüzden cephe gerisi işleri yapacak askerlere duyulan ihtiyaç yeni insan kaynağına yönelmenin gerekçesiydi.

2. Türkistan Milli Ayaklanmasının Başladığı İlk Yer: Semerkant Vilayeti

25 Haziran 1916'da Çar II. Nikolay'ın "*yabancıların askerî geri hizmet yani istihkâm hizmetine*" alınmasına dair fermanı Türkistan Bölgesine ulaşır ulaşmaz bu fermana ilk tepkiler geldi. Merkezden alınan karar, yerelde nasıl uygulanacaktı? Açıkçası bu sorunun cevabını vermek çok zordu. Bölgenin genel valisi ve askerî valileri, 1910-1915 yılları arasında Harbiye Bakanlığı projelerine, gayr-ı Rus ahalinin askere veya askerî işlere alınmalarına yönelik çalışmalarına, yapılan toplantılarda bu çalışmaların uygun olmadığına karar vermişler ve verilen kararları gerekçeleriyle birlikte raporlayarak Harbiye Bakanlığı'na göndermişlerdi.²¹ Bölgenin tüm toplulukları yakından tanıyan valilerin itirazlarına rağmen Çar'ın söz konusu fermanı çıktı. Bölgedeki hiç bir Rus idarecinin Çar'dan gelen emire karşı gelme kudreti yoktu. Bu yüzden gelen fermana göre yapılması gerekenler çarlığın sadık hizmetkârları tarafından derhal icra edilmeye başlandı. Bu bağlamda gayr-ı Rus ahaliye cephe gerisi için askere alınma çağrısını uygun bir üslupla anlatmak, onların göreviydi. İcracıların emir uygulama süreci sırasında telaşa düştükleri de Rus belgelerinde kayıtlıdır. Bunlara ek olarak merkezden gelen karara Türkistanlıların itiraz etmesi halinde gerekli tedbirleri almak da bölge kolluk kuvvetlerinin görevleri arasındaydı. Örneğin 29 Haziran'da yani fermanın çıkmasından dört gün sonra Uyezd müdürü N. B. Rubah, Hocent şehrindeki tüm starşinalara alınacak tedbirler hakkında emir ve bilgi verdi. Rubah, Hocent uyezdindeki tüm starşinalara "*kendi bölgelerindeki askerî işçi alımına karşı çıkanların bölgeden çıkarılması.*" emrini verdi. Bu emrin amacı bölgede dedikodu ve genel bir huzursuzluğun çıkmasını önlemektir. Rubah "*yerli ahalinin yaşadığı bölgelerden başka yerlere starşinaların izni olmadan çıkmasının yasaklanması ve durumun sürekli takip edilmesi*" için de emir vermişti. Buradan da anlaşıldığı gibi merkezden alınan kararın uygulanması hem zor ve baskı ve hem de yasaklama yoluyla olacaktı.²² Rus idarecilerin Semerkant vilayetinde boşuna tedbir almıyorlardı. Onlar bölge ahalisini yakından tanıdıkları için onların verecekleri tepkiyi ön görebiliyorlardı.

Rubah'ın aldığı tedbirleri haklı çıkaran ve o düşünceye paralel bir başka yazı da Buhara siyasi temsilci N.A. Şulga tarafından gizli ibaresiyle kaleme alındı. Bu yazıda, Buhara'daki askerî işçi alımına dair gelişmeleri genel valiliğe anlattı. Şulga: "*3 gündür Buhara'ya gelen haberlerden dolayı ve bu bölgeden yabancı işçilerin askerî geri hizmetlere alınması haberi Semerkant'a gelen yabancı Yahudiler tarafından onaylanmıştı. Onlar, valinin bu emri ilan ettiğini söylediler. Semerkant'tan gelenler ve Buhara*

²⁰ AVPRİ. F. Sredne aziatskiys tol. Op. 486. D.360 b. L. 5-5 ob.,S.1-4, 8-13, 31-33. Sentyabrya 1915 g.

²¹ AVPRİ. F. Sredne aziatskiys tol. Op. 486. D.360 b. L. 5-5 ob.,S.1-4, 8-13, 31-33. Senyabrya 1915.; AVPRİ. F. Sredne aziatskiys tol. Op. 486. D.340 b. L. 9-16. 21. 10 Yanvarya 1916 g.

²² Voststaniye 1916 goda v Turkestane: Dokumentalno Svidetelstva Obshey Tragedii (Sbornik documentov i materialov),Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet imeni M.V. Lomonosova Institut Vseobshchey Istorii ran, Moskova,2016, s.159.

ahalisi bu işin sonunun askerlik vergisinin gelmesiyle biteceğini düşünmekteydi. Aynı zamanda şehirde bu haberleri herkes konuşmaya başladı. Böylece fantastik dedikodular da yayıldı. Söz konusu dedikodular, Rusların zayıfladığı, son zamanlarda savaşlarda başarısız olduğu, o yüzden Türkistan ahalisinin askere işçi olarak alınacağı, Rus hükümetinin bazı Volost ahalisi askerî işlere gitmek istemedikleri için onlara büyük cezalar kestiği şeklindeydi. Dün (4 Temmuz kast ediliyor) bir grup Molla Baçlar (medrese öğrencileri) demişler ki: -Rusya Buhara'dan da insan toplayacak. Burada ölmek, gidip orada ölmekten iyidir. Ayrıca Semerkant'tan çok sayıda Yahudi geliyor. Aldığım bilgilere göre bunlar Afganistan'a kaçıp orada da böyle dedikodular yayarak durumu daha da kötüleştiriyorlardı.” satırlarını ihtiva eden bilgilendirme yazısında çar fermanına karşı oluşmaya başlayan hareketliliği Türkistan Genel Valilik merkezine haber vermekteydi. Ardından yapılan dedikoduları engellemek gayesiyle Şulga, Buhara Hükümetine büyük emrin nasıl uygulanacağını açıkladı. Bu açıklamayı Kuş Beyi'ne²³ (Buhara Emiri) yapan Şulga ondan “*ahaliye doğru bilgileri ulaştırmasını ve anlatmasını, ayrıca polislere yanlış bilgi veren kişileri kontrol etmesini*” istedi. Bunlara ek olarak Şulga, dedikoduları bölgeden Afganistan'a kaçan Yahudilerin yaymasından korktuğunu da valiliğe bildirdi.²⁴ Bölgedeki kalkışmayı anlatan daha sonraki yazışmalardan anlaşılacağı üzere Rus yöneticiler isyanın aniden çıkışını “yabancıların emri anlamamasına” bağlamaktaydılar. Oysaki gerçek öyle değildi. Türkistanlılar emri çok iyi anlamışlar ve kendilerine göre gâvur olan Rus ordusunda hizmet etmek istememişlerdi. Onların isyan ve itirazı mesul olmadıkları bir işe çarın fermanıyla zorlamalarıydı.

Merkezi emirlerden ahalinin haberdar edilmesi için icra zinciri genel vali-vilayet askerî vali-uyezd müdürü-volost yöneticileri-aul-kışlak silsilesiyle sağlanıyordu. Genel valinin ikametgâhı olan Taşkent'te onun başkanlığında Sır Derya, Semerkant, Hazar Ötesi, Fergana ve Yedisu vilayet askerî valilerinin katılımlarıyla bölge toplantısı yapılıyordu. Toplantıda merkezden gelen emirlerle genel valinin bölgeye dair düşüncelerini ihtiva eden kararlar alınıyordu. Valiler aldıkları emirleri kendi vilayetlerinde uyezd müdürleriyle paylaşıyorlardı. Söz konusu işleyiş Türkistan bölgesinin genel valilik kuralları gereği idi. Yine böyle bir toplantıya giden tüm valiler gibi Semerkant vilayet valisi de 25 Haziran fermanının uygulanması emrini aldı. Vali Taşkent'ten döner dönmez 5 Temmuzda aldığı emirlerin uygulanması için kendisine bağlı uyezdlerin müdürleriyle toplantı yaptı. Toplantıda söz alan Hocent uyezd müdürü: “*işçi alımına karşı bugün protesto için birçok kişi toplandı. Bunlar polislere saldırdı. Çok öfkeli oldukları için onlarla konuşamadık. Dört küçük rütbeli asker saldırıya uğrayan polisler de desteğe geldi. Yabancılar bu askerlerden birinin silahını aldı ve ateş etti. Bu ateşten sonra diğer askerler de toplanmış protestoculara 15 el ateş etmişti. Protestoculardan 2 kişi öldü 1 kişi ise yaralandı. Düzeni sağlamak için elimizden geleni yapıyoruz. Savcıya ve ona yardımcı olarak tayin ettiğimiz kişiye bu işin araştırılması için emir verdim*”²⁵ şeklinde bilgi verdi. Böylece 5 Temmuz'da Semerkant vilayetine bağlı Hocent uyezdinde ilk ayaklanmaların başladığına dair gelişmeden vali haberdar oldu.²⁶ Hocent'teki ayaklanma sırasında 2 ölü ve 1 yaralının olması 25 Haziran fermanı için dökülen ilk kandı. Ayaklanmaları bastırmada kullanılan şiddet, kıtal, sürgün, yaralama, takip, baskı gibi yöntemler isyana giden yolun köşe taşlarından sadece bazılarıydı. Yerel yöneticiler yapılan bu eylemlerle gayr-ı Rus ahalinin sindirileceği düşünüyordu. Ama böyle olmadı. Zaten bir barut fiçisi olan bölge ateş almıştı ve bu ateş tüm Türkistan'a yayılacak gibi görünmekteydi. Nitekim 7 Temmuz'da bu defa Semerkant uyezdine bağlı Dagbit köyünde bir grup gayr-ı Rus ahali askerî işçi alımını protesto etti. Protestocuların hedefi, hazırlanan işçi listesini imha etmektir. Protesto esnasında, volost yöneticisinin elindeki işçi listesini alarak imha eden protestocular volost yöneticisini yaraladılar ve yardımcısını öldürdüler. Vilayet valisinin emriyle protestocuları dağıtmak için olay yerine hemen uyezd müdürü başkanlığında, tam teçhizatlı 50 Kozak²⁷ takviye olarak gönderildi.²⁸ Rus yöneticileri, daha çok asker ve silah kullanarak itirazlara son vermek, protestoların yayılmasını

²³Kuşbeyi, tüm idari yapıların tabii olduğu Buhara Emirliği'nin en yüksek yetkilisi.

²⁴Vosstaniye 1916, *age*, s.162.

²⁵Vosstaniye 1916, *age*, s.160.

²⁶RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4548. L. 88-88 ob. 17 Aprelya 1917 g.

²⁷Rus Kazak'ı da denilmektedir.

²⁸Vosstaniye 1916, *age*, s.161

engellemek ve bölgede sükûneti sağlamak niyetindeydiler. Bunun için kullanılan tercih yöntemi yanlış olmasına rağmen bölgede daha sonraki olaylarda da kullanılacak ana yöntem oldu. Artan protestolar sebebiyle fermanı uygulamaya çalışanlarla protesto edenler arasında ölenler oldu. Yani her iki tarafın da ellerine kan buluştu ve bölgede zaten ucuz olan insan yaşamı daha da ucuz hale geldi.

Çarın memurlarının ilk hedefi işçi alımına karşı yükselmeye başlayan sesleri kısmak ve protestoculara verilecek olası destekleri engellemektir. Buna bağlı olarak Semerkant askerî valisi, Semerkant uyezd müdürünün gizli ajanlardan aldığı bilgileri 7 Temmuzda merkeze iletti. Aktarılan bilgilerdeki: “*Semerkantlılar Gisar, Şehri Sebz ve Afganistan’a mektup gönderdi. Mektupta eğer isyan olursa Müslümanlara yardım edip etmeyeceklerini sormuşlardı. Aynı zamanda Türkistan’ın bazı şehirlerinden de Afganistan’a mektup gönderildi. Bu yüzden uyezd müdürü Semerkant vilayet valisinden Buhara’da ayaklanmaları ve Semerkantlıların diğer şehirlere mektup yazmalarını yasaklamak için izin istedi.*”²⁹ Satırları ayaklanmaların diğer Türkistan şehirlerinde de taraftar toplanmasından ve oralara da sıçramasından duyulan kaygıyı göstermektedir. Ayrıca Afganistan’dan söz edilmesi de olası İslami desteğin korkusuydu.

Rus ajanların ve diğer yetkililerin tüm müdahaleleri yersiz ve yetersizdi. Semerkant vilayetinde protestolar çığ gibi büyüdü ve sonunda ayaklanmaya dönüştü. Türkistan’daki kanlı olayların ilk başladığı yer Semerkant oldu. Ardından vilayete bağlı Cizzak uyezdinde 13 Temmuzda ayaklanmalar isyana dönüştü. İsyanı, Türkistan Genel Valisi Kuropatkin St. Petersburg’a gönderdiği raporunda “*Cizzak’ta uyezd müdürü Albay Rukin acımasızca öldürüldü. Polis Yüzbaşısı Zagotlov öldürüldü. Uyezde ise Zaamin volost polisi Sokobolev, Zaamin’in Rus ahalisi, orman bekçileri ve Tarım Bakanlığı istatistik memurları, dövülüp öldürüldüler.*” cümleleriyle durumu bildirdi.³⁰

13 Temmuzda Semerkant vilayeti Cizzak uyezdinde meydana gelen isyan, buradaki yöneticilerin kalkışmayı durdurmaya yönelik ek tedbirler almasını zorunlu kılmıştı. Şulga, 14 Temmuz tarihli ve 318 numaralı telgrafına ek olarak, Yeni Buhara’ya 339 numaralı yeni bir telgraf gönderdi. Şulga jandarma müdüründen Kagan stanistasının³¹ Kozak birliği tarafından korunması için istekte bulundu. Jandarma müdürü ise yanında Buhara demiryolu ve Orta Asya ikinci bölgede görevli jandarmalarla birlikte acil olarak trenle Semerkant taraflarına hareket etti. Bu acil hareketin sebepleri: “*Cizzak istasyonunun yandığı, Katta Kurgan’da isyanların başladığı, Buhara yakınlarındaki Cuma istasyonunda da ayaklanma çıktığı, yabancı ahalinin bazı yerlerde tren raylarını söktüğü ve telgraf hatlarını kestiği*” hakkında ulaşan bilgilerdi. Ayaklanma hızla tüm Semerkant vilayetine yayıldı. Telaşa kapılan Türkistan Askeri Valisi ve genel vali vekili General M. R. Erofyev³² Kuşka’daki³³ General A. P. Vostrosablin aracılığıyla Şulga’ya, ayaklanmaların yaşandığı yerden bilgilerin Taşkent’e acilen bildirilmesi için emir verdi.³⁴ Bir tarafta Türkistan genel vali vekili, diğer tarafta kolluk kuvvetleri ayaklanmalara karşı siyasi, askerî ve idarî tedbir alma girişimlerini ivedilikle hayata geçirmekteydiler. Zira bölge yavaş yavaş isyan ateşiyle yanmaya başlamış ve isyan ateşini söndürmek için tüm birimler teyakkuz haline geçmişti. Şulga, aldığı emir gereği Semerkant bölgesindeki gelişmeleri takip etmek ve Taşkent’e bilgi vermek için derhal Kuşka’ya intikal etti. Burada topladığı bilgileri 15 Temmuz’da genel valiye bildirilmek üzere rapor halinde gönderdi. Kuşka’da verilen emir gereği bir dizi tedbir aldı. Semerkant’ta Kuşbeylerin ayaklanmasından dolayı Ruslara tabi olan beylere Türkistan’ın diğer yerlerinden Semerkant’a gelenlere dikkat etmelerini istedi. Aynı emri Rus yerel yöneticilere de verdi. Halka Buhara’dan işçi alınmayacağı kesin bir dille anlatıldı. Semerkant’a giriş ve çıkışların kontrolü için sınıra askerler gönderdi. Semerkantlıların Hanlığa geçişine engel olmak

²⁹Vosstaniye 1916, *age*, s.161.

³⁰Kopiya. RGVIA.F.400.op.1. D. 4548.L.1-15 ob. 22 fevralya 1917 g.

³¹Rus Kazakları yerleşim birimine verilen ad.

³²Erofeev Mikhail Rodionoviç (01.11.1857 – 1941). General ot İnfanterii (14.04.1913). 1. Türkistan Gövde Komutanı(15.01.1913) Genel Vali Yardımcısı ve Türkistan Askeri Bölge Komutanı (11.06.1916). A. N. Kuropatkin bölgeye genel vali olarak tayin edilince vekâleten Türkistan Askeri Bölge Komutanı olan Erofeev’dan görevi devraldı.

³³Kuşka, 1890’da Rus kalesi olarak ortaya çıkan bir yerleşim yeridir. Günümüzde Türkmenistan’ın Serhetabad şehri.

³⁴Vosstaniye 1916, *age*, s.166.

için ise sınıra takviye askerî birlikler gönderildi. Eski Buhara'da dört önemli İşan'a Çarlık'a destek için kendi müritlerini bırakmaları isteğinde bulundu. Bunların arasında Ruslara tabi olanlar da vardı. Eski Buhara'da Rus ve yerli polislerin hanlığa gelen Müslümanları takip etmelerine yönelik emir verdi. Bu tedbirler neticesinde bölgeye çok az sayıda kişi geldi. Kagan İstasyonu su hattının korunması için devriye polisleri tayin edildi. Ayaklanmanın hızı tedbirlerin de hızını belirlemekteydi. Çünkü isyan ateşinin yayılma hızını durdurmak Rusların alacağı tedbirlere bağlıydı.

Şulga, 15 Temmuzda Kaşı, Termeza ve Çarcuyu'daki Rus memurlarından telgraflar aldı. Bu telgraflardaki bilgilere göre: *“Beylerin ahalisinden sıkıntı yoktu. Eski Buhara'da ise Semerkant ayaklanmaları konuşuluyordu; çünkü Semerkant vilayetinin yerli ahalisi tamamen Ruslara karşı ayaklanmıştı. 25 Haziran fermanına göre kendi hisselerine düşen 40.000 askerin Rus ordusuna gönderilmesi haberleri ahali arasında tartışılmaktaydı”*. Telgraflara göre *“Buhara'da bir sıkıntı yoktu ancak iki maddede yer alan tedbirlerin alınması”* Türkistan Genel Valisi'nden isteniyordu. Şulga'ya göre Buhara'da yapılması gerekenler: *“Eski Buhara'da Hanlığın diğer yerlerinden yeni gelen misafirlerin takibe alınması, Türkmenlerin şehre alınmaması, Eski Buhara'da ayaklanma olmaması için fazla ses çıkarılmaması”* idi.

“Ayaklanmalardan korkan Rus ahalisini sakinleştirmek için Yeni Buhara'ya bir birlik göndermemiz gerekmektedir. Eski Buhara'da bir sıkıntı olma ihtimaline karşı istasyon olan rayonlar³⁵, bankalar ve posta istasyonları korunmaktadır. Bu iş için şu an devriye grubu 50 kişidir ve onlara bilgi sağlayan 20 Rus Kozak ajanı görevlendirilmiştir. Buradaki isyana katılım durumu Semerkant vilayetinden gelecek isyan taraftarlarıyla ancak değişebilir. Ayaklanma çıkaranların telgraf hattını tahrip etmesi nedeniyle Taşkent ile henüz telgraf iletişimi sağlanamıyor. Trenler Semerkant'a kadar gidebiliyor ancak bazı istasyonların yakıldığına dair haberler aldık. Ayrıca Katta Kurgan ve Cuma arasında silahlı gruplar olduğu haberleri de bize geldi.”³⁶ diye yazıyordu Şulga.

Buhara'da alınan yoğun tedbirler, buradaki Türkistanlıların isyana aktif olarak katılmasını engellemişti. Şulga bu başarıları rapor haline getirdi. Onun hazırladığı rapor ve yaptığı çalışmalar Buhara Hanlığı'nı Semerkant'ta patlayan ayaklanmalardan uzak tutmak içindi. Söz konusu raporda, Buhara'nın isyana dâhil olmasını engellemek için alınan tedbirler sıralanmıştı. Bu bilgilerden yola çıkarak ayaklanmadan isyana dönüşecek Türkistan Milli Ayaklanması hareketine katılanların kullandıkları metot da tespit edilebilmektedir. Türkistanlılar, Rus kuvvetleri arasındaki iletişimi kesmek ve destek gelmesini önlemek gayesiyle telgraf hatları, tren yolları ve su kaynaklarını tahrip etmekteydiler. Ayrıca önceden tespit ettikleri korunması zayıf istasyon ve köylere saldırmaktaydılar. Bu eylemler isyan boyunca isyancıların kullandıkları metod oldu. Ruslar ise sıkı askerî takip, baskı ve takviye birliklerle isyan ateşinin Türkistan'ın diğer bölgelerine sıçramasını engellenmeye çalışıldı. İki tarafın karşılıklı eylemleri isyanın bastırılmasına kadar devam etti. Şulga'nın 15 Temmuz'da genel valiye iletilmek amacıyla kaleme aldığı raporunda valilikten bazı istekleri vardı. Buhara'daki Rus siyasi temsilcisi Şulga'nın onaylanan istekleri 19 Temmuzda Türkistan Genel Valisinin diploması memuru P.P. Sekreteru tarafından Şulga'ya gizli bir telgrafla iletildi. Telgrafta: *“Şulga'nın, İşan Siyahi, Fergana ve diğer bölgelerin Müslümanlarıyla görüşülmesi hakkındaki fikirleri kabul gördü. Ayrıca genel vali ondan İşan'a yaptıklarının karşılıksız kalmayacağını bildirmesini istedi”* hususları yer almaktadır.³⁷ Çarlık temsilcilerinin kullandıkları yöntemleri bölgedeki Rus menfaatlerini koruma, idari düzeni devam ettirme ve gerçeğin sesini bastırmaya yönelik olmasına bağlayabiliriz.

³⁵ Rusya'da büyük şehirlerde yer alan yönetsel birim. Ayrıca bkz. 1886 yılı nizamnamesinde bölgesel yönetimin uzun süredir arzu ettiği şekilde Uyezdlar, yerli halk üzerinde kontrolü sağlamak amacıyla Rayonlara ayrıldı. Rayonlar ise guberniyalardaki Stan Pristavlarının haklarına sahip ve onların görevlerini yerine getirecek olan Uçastok Pristavları tarafından idare edilecekti. Kerimov, agt, s.179.

³⁶Vosstaniye 1916, age, s.167.

³⁷Vosstaniye 1916, age, s.172.

17 Temmuzda Şulga, Yeni Buhara'dan Taşkent'e gönderdiği telgrafta: "*Zira Bulak ve Vdesk'e gittiğini ve Hatırcı Ziyaeddin rayonunda sessizlik olduğunu*" bildirdi. Şulga'ya göre "*burada görev yapanlar arasındaki dedikoduların hiçbir önemi yoktur*". Ayrıca o, Semerkant vilayet sınırına Divan beyini (Buhara Emirinin sağ kolu, danışmanı ve bakan) gönderdi ve sınırdaki yöneticilerden düzeni bozmayacaklarına dair teminat aldı. Bu yüzden Eski Buhara ve Beyliklerde de bir sıkıntı yoktu. Bu tedbirler neticesinde buralardan hiç kimse sınırı geçmeye kalkışmadı. Ama 7 Temmuz'da Rus ajanlarına "*Semerkant'tan Afganistan'a yardım istemek için bir grubun yola çıktığı bilgisini verdi*."³⁸ Şulga siyasi temsilcilik aracılığıyla aldığı bilgileri vakit kayıp etmeden Türkistan Genel Valisi'ne iletmekteydi. Bu verilen bilgilerden, alınan tedbirlerin de etkisiyle Buhara'da isyana katılımın olmadığı anlaşılmaktadır. Çarlığın sadık memurlarının burada amaçlarına ulaştığını söyleyebiliriz.

18 Temmuzda Türkistan genel valisi diplomasi memuru Sekreteru 3. Siyasi Şube Dışişleri Bakanlığı'na 3308 numaralı telgrafın alındığını yazdı. Buna cevaben şubeden 707 numaralı Dış İşlerine gönderilen telgrafa dayanarak "*18 Temmuzda Katta Kurgan'dan Yeni Buhara'ya bir birlik gönderildi. Aynı zamanda 200 üst rütbeli ve 62 alt rütbeli asker Yeni Buhara ve Emir Abad İstasyonlarını korumak için gönderildi. Türkistan bölgesinde şu an bir şey yok; ama işçi alımına karşı ayaklanmalar tamamen bitirilemedi. Birlikler, Cizzak uyezdinde demir yolunu tahrip eden ve birkaç memuru öldüren yabancıları takip ediyorlardı. Bu protestolardan sonra binlerce yabancı dağlara kaçıyorlardı. Buhara'da bulunan Türkistan bölgesi yabancılarının aranması ve işe gönderilmesi fikrinin gerçekleşme ihtimali tahmin bile edilemiyordu. Türkistan yöneticilerin haberi olmadan burada işçi vergisi konmuştu*."³⁹ diye yazdı. Alınan askerî tedbirler ve isyanın durumu hakkında bilgiler Dış İşlerine, Türkistan siyasi temsilciliği tarafından verildi.

3. Semerkant Vilayetinde İsyana Ateşini Yakan Gelişme: Askerî İşçi Alımı Meselesi

Çarlık tarafından Türkistan'da idarî, adlî ve malî alanlarda yapılan yasal düzenlemelerde, Ruslar ve Türkistanlılar arasındaki eşitsizlik tüm çıplaklığıyla görülmektedir. Zira bölgenin gayr-ı Rus ahalisi cephe gerisi askerî hizmetler için göreve çağrılırken bölgedeki Ruslara böyle bir çağrı söz konusu değildi. Çünkü kolinazatör olarak bölgeye iskân edilen Rus vatandaşlarının sayısını artırmaya yönelik adımlarda hem bölgesel yönetim hem de merkezi yönetim hemfikirlerdi. Aynı zamanda Kadim ahalinin sahip olduğu maddi değerleri kanunsuz, bir nevi gasp yoluyla elde tumanın aygıtı bu kolinazatörlerdi. Onlar, bölgedeki işgalcilerin şemsiyesini ayakta tutan zihniyetin temsilcileriydi. Türkistan'ın elden çıkma ihtimaline karşılık buradaki Ruslar askerlikten muaf tutulmaktaydılar.

İsyanın kıskırtıcısı ve başlatıcısı Çar II. Nikolay'ın 25 Haziran 1916 tarihli fermanıdır. Askerî işçi gereksinimi, I. Dünya Savaşı'ndaki Rus askeri kayıpları, bazı fanatik Rus milliyetçilerin Türkistanlıların askere gitmeden çarlık kazanımlarına haksız hissedarlığına itirazı gibi söylemler ve düşünceler fermanın gerekçeleri arasında sayılmaktadır. Bu gerekçeler ve diğer düşüncelerin ürünü olarak Türkistanlıların sahip olduğu askerlikten muafiyet hakkı çar tarafından fermanla onlardan alınmıştı. Artık Türkistanlılar da Rus ordusuna alınacaktı. Ama onlar orduya silah kullanan asker olarak değil "amele" olarak görev yapacaklardı. Bu ferman bile çarlığın bölgedeki oryantalist bakışına tek başına gerekçe olacak niteliktedir. Bunun halka nasıl anlatılacağı bilgisi Türkistan Askerî Bölge Kurmay Komutanı M.N.Mihailov'un Semerkant vilayeti Askerî Valisi N. S. Likoşin'e yolladığı 23 Temmuz 1916 tarih ve 5300 numaralı telgrafından takip etmek mümkündür. Mihailov telgrafta: "*22 Temmuz'da Yedisu vilayet valisi tarafından Verniyu yezdinin saygılı yabancılarından 1000 kişiden fazla insanla toplandı. Toplanan bu insanlara işçi alımı detayları anlatıldı. Onlar valiye Verniy uyezdi Kırgızlarının gönüllü bir şekilde işçi ve asker olarak gideceklerini söylemişlerdi. Bu grubun morali bir molların Çar için duasından sonra daha da yerine geldi. Onlar "ura-ura" diye sloganlar attılar. İhtiyarlar ise emirleri yerine getireceklerini söylediler*." Telgrafta Yedisu'da yaşananlar yazılarak, bunun diğer bölgelerin valilerine ve ordunun yöneticilerine örnek teşkil etmesini hedeflenmişti. Fakat bu yaşananların gerçek olmadığı daha sonra diğer Rus

³⁸Vosstaniye 1916, age, s.170.

³⁹Vosstaniye 1916, age, s.171.

raporlarına yansiyacaktır. Çünkü burada halk valiyi aldatmıştı. Zira onlar alışa geldikleri yaşamlarını geride bırakarak askere gitmeye asla razı değildiler.

Yukarıdaki telgrafa bağlı olarak Türkistan vilayetlerinde ve uyezdlerde Türkistanlıların Rus ordusuna askerî işçi vermeyi kabul etmeleri, bölge yöneticileri tarafından sevinçle karşılandı Hatta valiler bu sevinçlerini ve uygulamaların kendi bölgesinde de gerçekleştirilmesini sağlamak için bağlı birimlere gelişmeleri derhal aktardılar. Böyle bir aktarıma örnek, Semerkant Vilayet Valisi L.S. Likoşin'in Hocent uyezd müdürü N.B.Rubah'a 23 Temmuz 1916 tarih ve 14800 numarayla yazdığı telgrafta vardır. Telgrafta: *“Dün Taşkent şehrinin Asya kısmının yöneticileri işçi alımına karşı çıkanları kınadılar, onlar bunun üzerine sözlü ve yazılı olarak işçilerin tamamen gönderilmesini kabul ettiler. Bunları uyezddeki halka bildirin.”*⁴⁰ Cümleleri ile vali istenen durumun yaygınlaştırılması beklentisi için astlarına emir verdi. Bu emrin uygulanmasında Hocent'in askerî yetkilileri, polis müdürü ve uyezd müdürü koordineli olarak sorumlu tutuldu.

Aynı amaca yönelik başka bir aktarım da Taşkent şehrinde Türkistan Askerî Bölge Komutanı Erofeev, Hocent uyezd müdürü Rubah'a, 23 Temmuz 1916 tarih ve 5348 numaralı telgrafında vardır. Askerî valinin amacı, isyana engel olmak ve askerî işçi temini sağlamak gayesiyle halkın ikna edilmesine çalışılmasıydı. Türkistanlıları ikna için Taşkent ve ardından Andican şehirlerinin işçi vermeyi kabul ettiği bilgileri bölgedeki uyezd müdürleri vasıtasıyla dolaşıma sokuldu. Türkistan Askerî valisi *“Taşkent ve Andican şehirlerinin yöneticileri halkı temsil edenlerden 900 kişilik işçi listesi oluşturdu ve onları göndereceklerini açıkladı. Bu grup daha sonra Çar için dua ettiler.”* diyen askerî vali bu gelişmelerin Hocent uyezdindeki askerî görevliler ve polis müdürleri vasıtasıyla halka anlatılmasını istedi. Yine *“Sır Derya Vilayeti Çernyayev uyezinde toplantı yapıldı ve onlar işçi göndereceklerini açıkladılar. Aynı vilayetin Aulie-Ata uyezinde Sart ve Kırgız ahalileri de işçi göndereceklerini söylediler bunları yabancı ahaliye bildirin”* diye telgraf çekildi. 28 Temmuzda az önce içeriğini verdiğimiz telgrafta General Erofeev, Hocent uyezd müdürü Rubah'a aynı maksatla yeni bilgiler ve emirler verdi. Erofeev, 28 Temmuzda başka bir telgrafında Hocent uyezd müdürü Rubah'a: *“24 Temmuz'da 2000'den fazla Hokand sakini şehirde ve uyezde benim konuşmalarımı dinledikten sonra Taşkent, Andican sakinlerinin gerektiği kadar işçi gönderilmesini kabul ettiklerini yazılı ve sözlü olarak bildirdiler. Toplananlar Çar ve Rusların savaşı kazanmaları için de dua ettiler”* diye yazarak işçi alımına karşı halkın ikna edilmesi örneklerini çoğalttı. Askerî vali bu bilgilere ek olarak halka iyi davranılmasını da tüm yöneticilere tavsiye etmekteydi. Ayrıca bu bilgiler Semerkant vilayeti Hokand uyezdi müdürüne de bildirildi. Askerî vali tarafından gönderilen telgraflarda kullanılan ortak dil halka yumuşak bir şekilde davranılması isteğiydi. Bu istek çarlık rejiminin askerî işçi hedefinin ıskalanmasını istememe kaygısından kaynaklanıyordu.

Türkistan askerî vali vekilinin gayretleri meyvelerini vermeye başladı. Uratepe (İstirayşan)- bölge yöneticisi Hüseyinov'in, Hocent uyezd müdürü Rubah'a 3711 Numara ve 2 Ağustos 1916 tarihli telgrafi buna örnektir. *“Uratepe Dalyan volostu ahalisi Çarlığa tabi olduklarını açıkladılar. Onlar, bu tabiiyet gereği askerî işçi göndereceklerini bildirdiler”*. Uratepe yöneticisi Hüseyinov işçilerin gönderilme tarihini Hocent uyezd müdürüne sordu. Çünkü Şahrıstan'dan Uratepe'ye bir grup işçi gelmişti ve onların ne zaman gönderileceği henüz belli değildi.⁴¹ Türkistanlıların bir kısmının mecburi olarak askerî işçi listesini hazırladıkları ve işçi verdiklerini söylemenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Zira ferman gereği işçi listelerini vermeyenlerin maruz kalacağı muameleden çekinmişlerdi. Çarlık müdahalesinin adeta soykırıma varan sonuçlarının temsilcisi bölgeye bilinçli olarak sevk edilen Çarlık ordusunun cezalandırıcı birlikleriydi.

İşçi vermeyi ret eden Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Sartlar, Dunganlar, Tarançiler ve diğer yerli ahali isyana kendi bölgelerinde devam ettiler. Tacikler de isyana yoğun olarak Semerkant vilayetinde

⁴⁰Vosstaniye 1916, age, s.173-174.

⁴¹Vosstaniye 1916, age, s.175-177.

katıldılar. Bunlar Rus yönetici ve ahalisine Çernyayev-Semerkant demiryolu hattında saldırıda bulundu.⁴² Bu gelişmeler isyan ateşinin kolay sönmeyeceğini gösteren işaretlerdi.

4. Türkistanlıların Cepheye Zorla Sevki

25 Haziran 1916 fermanıyla askerî işçi alım çağrısı yapılmıştı. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, Taşkent'te 23 Ağustos 1916 yayımlanan 220 numaralı emirnamede bu çağrının nedenlerini anlatmıştır. Bunlar: *“Büyük savaş yani Birinci Dünya Savaşı Rusya'nın zaferiyle bitmez. Zafer için Rusya ve müttefikleri tüm orduyu kullanıyorlar; ama çok ölü var. İmparatorluğun tüm silah altına alınabilir kısmının askere çağrılması lazım. Şimdiye kadar çok fazla erkek nüfus kayıp ettik. Bir dahaki asker celbi yaşlılardan olacaktır. Ayrıca askerî işçi eksikliği vardır. Bu yüzden muharip askerlerimiz bu işi yapmak zorunda kalacaklardır. Bu işler tren yollarının korunması, yakıt kontrolü, askerî hayvanların bakımı ve diğer işler. Bu işler ordunun hayatı için çok önemlidir. Bu işi yapan askerlerin yerine başka işçiler bulmamız gerekmektedir”* diyerek gayr-ı Rusların geri hizmetlere alınmalarının amaç ve gerekçesini açıklamaktadır.

Kuropatkin, asker ve askerî işçi ihtiyacının nedenini açıkladıktan sonra 25 Haziran fermanı ve kapsamını ele almıştı. Genel vali fermanın yasal dayanağına vurgu yaparak Türkistan ahalisinin bu işlerde görevlendirilmesinden şöyle söz etmişti: *“İmparator 25 Haziran 1916 yılında emir verdi ki, bu işçilerin yerine Rus İmparatorluğu'nda başka işçiler alınsın. Türkistan Eyaleti de buna dâhildir. Türkistan Eyaleti'nden alınan işçilere imparator hazineden para verilmesini emretti. Türkistan Eyaleti'nden alınacak olan işçilerin toplam sayısı 220 bindir. Bu Türkistan nüfusuna göre çok iyi bir rakamdır. Ruslarla karşılaştırılacak olursa bu işçi alımı geç gerçekleştireceği için buradaki tarım işlerine etki etmez. Ama yine de bu alımlara 15 Eylül'e kadar izin verildi ve ertelendi. Türkistan Eyaleti'ndekilere dinlerini yaşamalarına izin verildi. Bunların adetlerine saygı gösterdik. Ama şimdiye kadar bu iyilikler bu yabancılara yaramadı ve değerini bilemediler. 40-50 yıl Rus egemenliğinde yaşayan Asya yabancuları Rusların sayesinde iyi yaşadılar, buradaki ekonominin yükselişi Rusların ölümü (savaşlarda) sayesinde oldu. Buradaki ekonomi sayesinde Rus ordusunun ihtiyaçları karşılandı. Tren yolları yapıldı. Bu kötü yıllarda bu yabancılar Rusların yaptığı iyilikleri hatırlayıp istediğimiz sayıda işçi vermesi lazımdır.”*

Askerî işçi alım meselesine verilen tepkilere ise Kuropatkin şöyle dikkat çekiyordu: *“Türkistan'ın bazı bölgeleri askerî işler için işçi vermeye razı olsa da bazı bölgelerinde ise memurlar öldürüldü. Bunun yanında buradaki Rus aileleri üzerinde çok haksızlık yapıldı. Bu ayaklanmaların büyük bir kısmı silah zoruyla susturuldu ve bastırıldı. İsyanın başlıcaları yani liderleri cezalarını çekti veya çekecektir. İsyan çıkan bu topraklar Kırgızların ellerinden alınarak Rus hazinesine verildi. Geçen ay yani 22 Temmuz'da İmparator Türkistan Eyaleti'nin yönetimini bana verdi. Buradaki ayaklanmaları bastırmak ve işçilerin orduya alınması görevi tarafıma verildi. Göreve gelir gelmez benden önce olan olayları ve nedenlerini inceledim. Görevimi yerine getirmekte zorlanmaktan korktum ve Harbiye Nezareti vasıtasıyla imparatora durumu bildirdim.”*⁴³ Kuropatkin Çarlık'ın bölgedeki son sömürü talebini istenilen şekilde yerine getirdiğini ve bunda başarılı olduğunu raporunda yazıyordu.

Kuropatkin, Türkistan Eyaleti'ne geldiğinde durumu kavrayınca merkezden buradaki ahalinin tarım işlerini tamamlaması için zaman istedi. Bu zaman içinde işçilerin işe alımında hata yapılmaması için tüm hazırlıkları yapacağını teminatını Harbiye Bakanlığı'na yazdı. Neticede Kuropatkin'in istekleri 28 Temmuzda hükümet tarafından onaylandı. Ayrıca merkezi hükümet tarafından Kuropatkin'e ordu komutanlığı görevi de verildi. Genel vali kendisine verilen yetkileri kullanarak Türkistan Eyaleti'nde yaptığı incelemeler sonrasında aşağıdaki kararları aldı.

1. “Yabancıların işe alınması 15 Eylül'den itibaren başlayacaktır. Bu süreç 3-4 ay devam edecektir ve onların tarım işlerinin yarıda kalmaması için elimizden geleni yapacağız.”

⁴² RGIA, F. 1289. Op. 12. D. 1265. L. 125-141. 23 yanvarya 1917 g.

⁴³ Kopya. RGVA. .F. 165. OP. 1. D. 1553. L. 1-2; 2ob.-3; 3ob.-4; 4ob.; 5;5ob.-6; 6ob.-7; 12-12 ob. s.1. 23 avgusta 1916 g.

2. 15 Eylül'den itibaren her gün 1000 kişi işçi olarak gönderilecektir. Trenlerin hareket listesi teslim edilecek (uygulama 4) askerî valiler ve Hazar Ötesi bölgesi yöneticisi bu trenlerin hareket listelerine göre işçileri hazırlayacaklardır. İşçilerin gönderilme işini iyi yapmamız gerekiyor ki işçiler sağ salim yerlerine ulaşsınlar.

3. 220.000 işçi göndermemizden dolayı pamuk üretim noktalarında muhafaza ve güvenlik zayıfladı. Terganski ve Semerkant-Sır Derya bölgesinin bir kısmında pamuk için ırgat eksikliği oldu. O yüzden bu bölgelere 40.000 kişi yerleştirmemiz gerekmektedir. Bu göçebelerin uğraştığı işlerde daha çok eksik vardır. O yüzden işçilerin birçoğunu onların yanına yerleştirmemiz gerekiyor. Çünkü pamukla uğraşılacak yerlere yeterince işçi yerleştirildi. Eğer bundan sonra gerek olursa yine yerleştiririz. Sır Derya'da 60.000, Semerkant'ta 82.407, Fergana'da 51.233, Yedisu'da 48.000, Hazar Ötesi'nden 13.830. Şuan toplam işçi sayısının 200.470 olduğunu biliyoruz. Şehirlerden ve uyezdlerden işçi sayılarının daha sonra yeni kanunla uygulanacaktır No:3 Yedisu bölgesinden işçi alımı buradaki ayaklanmaların bitmesinden sonra mümkün olacaktır.

4. Askerî işlere alınacak olan yabancıların yapacakları işler cephe gerisindeki işlerdir.

5. Bu işler yolların tamiri, odun toplama-kesme, hayvanlara bakma, hayvanlara yem verme ve diğerleri. Bu işler savaş olmayan bölgelerde ve yerlerde yapılacaktır.⁴⁴

220 numaralı emir gereği askerî işçilerin bölgelere göre taksimi şu şekildeydi: Semerkant bölgesinin uyezd ve volostların hissesine düşen askerî işçi toplam sayısı 32.407 kişidir. Ayrıca bölge için yapılan açıklamada: İskenderov, Falger Marçin volostları işçi alımından muafıdır. Askere alınacak işçi sayılarının yer aldığı aşağıda tabloda da vereceğimiz cetvelin altında Türkistan bölgesindeki işçi alım komisyonu başkanı General Erofeev'in imzası da yer almaktadır. 28 Ağustos 1916 tarih ve 220 numaralı emir uygulama-3 göre hazırlanan işçi listesi en üst yetkili olarak Kuropatkin tarafından imzalandı.⁴⁵

Kuropatkin, Harbiye Bakanlığı'na 22 Ekim 1916'da gönderdiği 8399 numaralı telgrafında: "8360. telgrafa ek olarak, 16 Ekim'den 22 Ekim'e kadar bölgeden işçilerin parti parti gönderilmesi gerçekleşmiştir. Semerkant'tan iki parti işçi gönderilmiştir. Her bir partide 1000 kişi yer almaktadır"⁴⁶ demektedir. Kuropatkin'in Harbiye Bakanlığı'na 31 Ekim 1916'da gönderdiği 8597 numaralı telgrafında da: "8566. telgrafa ek olarak, 23-29 Ekimde sorunsuz bölgelerden işçi ekipleri gönderildi. Semerkant'tan yine iki işçi partisi gönderildi"⁴⁷ bilgileri de yer almaktadır. Kuropatkin, Rus ordusunun ihtiyaçları için gerekli olan ve Türkistan Bölgesi hissesine düşen askerî işçileri peyder pey cepheye ve Çarlık'ın ihtiyacı olan diğer yerlere sevk etmekteydi. Aşağıdaki tabloda Semerkant vilayetinden 25 Haziran 1916 fermanına göre tedarik edilecek işçilerin listesi yer almaktadır.

Tablo 1: Semerkant Vilayetinin Uyezd ve Volostlarında Askerî Arka İşlerinde Görevlendirilecek İşçilerin Bölünmesi / Taksim Edilmesi

Semerkant Vilayeti /Semerkant Uyezdi		Katta Kurgan Uyezdi	
Volost İsmi	İşçi Sayısı	Volost İsmi	İşçi Sayısı
Dağlık Samerjaf	3796	Dağlık Katta Kurgan	372
Hoca Ahrar	371	Peşam	188
Çaşmaob	840	Cuygar	341
Angarsky	863	Cımbay	216
Duvul	412	Yarbaşın	368
Mehalinsky	356	Dem Arık	316

⁴⁴ Kopya. RGVIA. .F. 165. Op. 1. D. 1553. L. 1-2;2 ob.-3;3 ob.-4;4ob.; 5;5 ob.-6; 6 ob.-7; 12-12 ob.s.2. 23 avgusta 1916 g.

⁴⁵ Kopya. RGVIA. .F. 165. Op. 1. D. 1553. L. 1-2;2 ob.-3;3 ob.-4;4ob.; 5;5 ob.-6; 6 ob.-7; 12-12 ob.s.2. 23 avgusta 1916 g.

⁴⁶ Kopya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 388-388 ob. 23 oktyabrya 1916 g.

⁴⁷ Kopya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 395. 31 oktyabrya 1916 g.

Siyab	312	Cai	371
Dugbit	412	Kal Kurgan	349
Halvat	301	Neymin	202
Cidivavin	229	Celek	210
Kabut	514	Mitan	405
Şahob	216	Aktyubin	327
İşam Aksa	247	Yanı Kurgan	293
Karakalpak	293	Sergalin	183
Palvafarik	230	Curt Aul	155
TüyaTort	342	Tugun	195
Yangi Kazan	374	Hoca Arık	320
Cumabavar	359	Toplam	5.327
Urgut	543	Cizzak Uyezdi	
Kara Tubin	284	Cizzak	550
Affoboroin	150	Zaamin	665
Penjekeyat	348	Karataş	580
Kıştıtu	166	Rabat	614
Magiyona Farab	270	Uabek	660
Toplam	11.022	Yam	474
Hocent Uyezdi		Nakrut	270
Hocent	1626	Savavr	542
Ura Tube	600	Sauyruk	415
Ura Tubin	420	Usmat-katartel	341
Gancin	528	Hotca Mumur	172
Dalyan	818	Yanı Kurgan	518
Saristan	286	Çaşmagb	372
Uicin	371	Bogdan	283
Kastakov	310	Fariş	307
Gulakand	207	Santab	462
Naus	304	Kurgan Tyubin	343
İgfan	312	Kok Tyubin	397
Caupuluk	812	Fistalitaus	319
Voksasıbergent	270	Ata Kurgan	508
Sanat	166	Kızıl Kum	373
İrdjar	246	Çardarın	318
Ural	298	Toplam	9.488
Toplam	6.275		
Semerkant Vilayetinin Toplamı: 32.407 Kişi			

Tabloda Semerkant vilayetine bağlı uyezd ve volostlarında 25 Haziran fermanı ve Kuropatkin tarafından yayımlanan 220 numaralı emir gereği Türkistanlılardan askerî işlere alınacak toplam işçi sayısı yer almaktadır. Fakat bu işçilerin bir kısmı askerî işler için orduya alınmış diğer bir kısmı ise gidiş sırasını beklemiştir.

Çarlık bu siyaseti yürütme uğruna bölgeye çok sayıda asker ve mühimmat sevk etmiştir. Çarlık Kuropatkin'in cezalandırıcı yöntemiyle nerdeyse amacına ulaşmak üzereyken Türkistan halkının yardımına Rus devrimi yetişti. Çarlık, tarihe karışırken Rusya'da yetki Geçici Hükümet'in eline geçti. Geçici Hükümet Türkistan isyanının en önemli sebeplerinden biri olan Türkistanlıların askerî işler için

orduda görevlendirilmesini 9 Mayıs 1917 tarih ve 1582 numaralı kararıyla iptal etti. Hükümet kararın uygulanmasını Genelkurmay Başkanı'na işleme sokmasını emretti. Bu karar "7 Mayıs 1917 No: 79416 yazının ilişkisine, Geçici Hükümet Şubesi diyor ki: hükümetin 5 Mayıs 1917'deki toplantısında Harbiye Bakanlığı'nın 28 Nisan 1917 numara No: 25425 düşüncesini görüşerek (Genelkurmay Başkanına gönderilen telgraf) 25 Haziran 1916 fermanı ile işe götürülen yabancıların memleketine dönmelerine karar verilmiştir."⁴⁸ Bu kararlar, evlerinden, ailelerinden ve vatanlarından zorla koparılmak istenen 19-43 yaş aralığındaki Türkistanlılar bu eziyet ve çileden kurtuldular. Böylece uğruna birçok ocağın söndüğü, vatan ve özgürlük uğruna binlerce insanın hayatını kaybettiği 25 Haziran fermanı tüm işlevini yitirdi.

5. Türkistan Milli Ayaklanmasında Semerkant Vilayeti Bilançosu

25 Haziran fermanına ilk tepki veren Semerkant vilayeti idi. Fakat çarlık kolluk kuvvetlerince alınan yoğun tedbirler, bölgeye sevk edilen takviye birlikler ve yöneticilerin yoğun çalışmaları neticesinde isyan hareketi vilayette kısmen bastırıldı. Buna rağmen vuku bulan olaylar yüzünden hem büyük miktarda mal hem de can kaybı yaşandı

Türkistan Genel Valisi Kuropatkin isyanın bastırılmasıyla çarlık rejimi ve ona bağlı olanlara en çok zarar veren bölgelerin ahalilerini cezalandırmayı düşünmekteydi. Genel vali bu düşüncesini hayata geçirmekte kararlıydı. Bu yüzden isyanın en şiddetli yaşandığı yerlerde yabancıların topraklarına el konulacaktı. Semerkant vilayetine bağlı Cizzak uyezdinin de hissesine düşen ceza vardı. Kuropatkin, Cizzak uyezdinde 2.000 desyatin⁴⁹ toprağa el konulması emrini vermesi bir nevi verilen cezanın faturasıydı. Bu el koymanın gerekçesini ise adı geçen topraklarda isyan zamanı Rus kanı dökülmesi olduğunu Kuropatkin çarlık merkezine gönderdiği raporunda yazmıştı. El konulacak toprakların 800 desyatini şehir topraklarına dâhil edildi. Burada Cizzak uyezd müdürü Albay Rukin ve polis memuru Zatoglov; diğer 1200 desyatın toprakta ise 73 Rus öldürülmüştü. Kuropatkin: "bir daha isyan olursa idam dışında Rus kanı dökülen toprakların gayr-ı Rus ahaliden alınacağını anlasınlar ve asla böyle bir işe kalkışmasınlar. Cizzak'ta alınan topraklarda ilk yıl orduya gerekli olan şifalı bitkiler yani tedavi için bitkiler ekilecektir" diyerek bu el koyma işleminin diğer gerekçesini de belirterek onaylanmak üzere Çarlık merkezine gönderdi.⁵⁰ Fakat Kuropatkin'in talebi henüz onaylanmadan Çarlık rejimi yıkıldı. Rusya'da rejim değişikliği oldu ve yönetim Geçici Hükümetin eline geçti. Bu el koyma işlemi ise Geçici Hükümet tarafından onaylanmadı.

Geçici Hükümet Bakanlar Kurulu Üyelerinden A. F. Kerenskiy⁵¹ ve onunla birlikte hareket eden otuz milletvekili, Harbiye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı'na Milli Meclisin 33. maddesine istinaden Türkistan ve bozkır bölgelerinde genel vali döneminde büyük kanun (25 Haziran fermanı) gereği yabancıların devletin korunması için işe alınma kanunu sonucunda çıkan ayaklanmaların soruşturulması için 227 numarayla kayıtlarda yer alan bir dilekçeyi meclise sundular. Acil cevap istiyoruz diye başlayan dilekçe Milli Meclis'in 31 üyesinin imzasıyla 19 Kasım 1916'da adları geçen bakanlıklara gönderildi. Bu dilekçede: "isyanın 13 Temmuz'da Cizzak ve diğer uyezdlere sıçradığı" yazılıydı. Ayrıca tüm Türkistan ve bozkır bölgeleri bu olaylar karşısında sarsılmış, bazı yerlerde yabancıların bu hale getirilmesinden dolayı da Rus ahalisi zarar görmüştür. Binlerce yabancı bu olaylarda Rus askerleri tarafından öldürülmüş, aynı zamanda küçük memurların yolsuzlukları da görülmüş, şehirler yıkılmış, yabancıların kışlakları ve aulları yakılmıştır. Rus Anayasasının 77. maddesine aykırı olarak bazı yabancıların evleri ellerinden alınmıştır. Örneğin; Semerkant vilayeti Cizzak uyezdindeki isyanları bastırmak için orduya karşılarına çıkan herkesin öldürülmesi için emir verilmiştir. Cizzak şehri bu olaylar sonucu tamamen yakılmış ve

⁴⁸ Kopya. RGVA. F. 400. Op.1. D. 4543. L. 134. 9 mayı 1917 g.

⁴⁹ 1.09 hektara denk gelen eski Rus arazi ölçüsü.

⁵⁰ Kopya. RGVA. .F. 400. op. 1. D. 4548. L. 1-15 ob. Mart 1917 g.; RGVA. F. 400. Op. 1. D. 4548. L. 65-66. 22 fevralya 1917 g.

⁵¹ Aleksandr Fedoroviç Kerenskiy (22.04.1881-11.06.1970). Adalet Bakanı (02.03.1917). Askerî ve Deniz Bakanı (05.05.1917). Geçici Hükümet Başkanı (08.07.1917). Başkomutan (30.08.1917). 1917 yılında Geçici Hükümet Dumasının Üyesi, Petrograd Kurul Başkan Yardımcısı, Adalet Bakanı, Askerî ve Denizcilik Bakanı, Geçici Hükümet Bakanı.

yabancı ahali buradan tamamen kovulmuştur. Bu bölgedeki tüm topraklar Türkistan genel valisinin emriyle devlet hazinesine geçmiştir. Geçici Hükümet milletvekillerinin anlattıklarına istinaden yasanın 33. maddesine göre Milli Meclis'e, Adliye Bakanlığı'na, Dahiliye Bakanlığı'na ve Harbiye Bakanlığı'na, bu gelişmelere cevap vermeleri için dilekçeyle soru yöneltildi. Bundan da anlaşılacağı üzere Cizzak arazilerine el konmasına en üst düzeyde ilk tepki verildi.⁵² Daha sonra Geçici Hükümet Bürosundan Harbiye Bakanlığı'na 17 Nisan 1917 tarihinde bu konuyla ilgili bir emir gönderildi. Geçici Hükümet, 10 Nisan 1917'deki toplantısında Türkistan'daki durumu düzeltmek için yapılan önerileri de içeren 31 Mart tarihli ve mektupla Kuropatkin tarafından alınan karar gereği Cizzak'ta 2.000 desyatın toprağa el konulması işlemine izin vermedi. Böylece Kuropatkin'in gerekçeleri boşa çıkmış ve Türkistanlıların toprakları kendilerinde kalmıştı.⁵³

Çarlık rejiminin son sömürü yöntemi olan insan kaynağını tedarik etme düşüncesine karşı gelen Türkistanlılar ve Ruslar arasındaki çatışmalarda oluşan maddi zararı işaret etmeye değer kayıplar aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

a. *Cizzak istasyonundan Obruçevo istasyonuna kadar 65 verst⁵⁴ uzunluğunda demir yolları tahrip edildi ve yakıldı.*

b. *Kırk adet devlet binası ve dokuz adet özel bina yakıldı.*

c. *Rus ahali: 150 at, 255 büyükbaş hayvan ve 1000 adet küçükbaş hayvanını kayıp etti.*

Özel mal zararı sahipleri tarafından (abartılarak) 1.000.000 ruble olarak değer biçmekteydi. ”

Genel Vali Kuropatkin Çarlık'ın can kayıplarını;“*Semerkant vilayetinde isyan sırasında Cizzak'ta toplam 83 Rus ölmüştür. Öldürülenlere ek olarak buradaki olaylarda Ruslardan 20 kişi yaralanmış ve 70 kişi esir alınmıştır. Esirlerin birçoğu kadın ve çocuktur. Semerkant vilayetindeki isyana hemen müdahale edildi. İsyanı bastırmak için bölge merkezi olan Taşkent'ten uyezde takviye birlikler gönderildi. Buraya desteğe gelen birlik, isyanın daha fazla yere sıçramasını engelledi ve 1 Ağustos'ta burasını kontrol altına aldı. Semerkant'ın diğer yerlerinde isyanlar Cizzak'a göre daha az tesirliydi. Cizak dışındaki yerlerde Ruslara tabi isyan karşıtı olan yabancı yöneticilere saldırılar oldu. Bu yöneticiler ashında isyancılarla aynı ahalidendi. Bu saldırılarda dört kişi öldü, bir kişi yaralandı.*”⁵⁵ şeklinde raporunda arz etti Sadece Rusların canlarından sorumlu olduğunu anlatan genel vali, gayr-ı Rus ahaliye yönelik ise vereceği cezaları ve miktarını Çarlık'a gönderdiği ayrıntılı raporunda yazmıştı. Türkistanlılardan öldürdükleri (on binlerle ifade edilmekte), idam ettikleri, sürgüne gönderdikleri ve çaresiz bırakmaları nedeniyle Çin'e adeta soykırımdan kaçarcasına göçmeye mecbur ettikleri kadim ahali hakkında tek olumlu satıra yer vermemiştir. Çünkü o çarlığın sadık bir memuru idi. Rus-Japon savaşında kazandığı kötü şöhreti iyiye çevirme ve Çarlık'ın gözüne tekrar girme niyetindeydi. Çarlık, sadık hizmetkârı olan Kuropatkin'e kötü şöhretini silmesi için yeni bir şans sunmuş, Kuropatkin de bu şansını bölgedeki Türkistanlıların yok oluşuna hizmet etmeye adanmıştı. Ama şans ne ondan ne de onun hizmetkârı olduğu Çar'dan yana değildi. Tarih ve talih bu şansını ne ona ne de Çarlık'a vermedi. İsyan ateşini körükleyen Çarlık ve onun sadık hizmetkârının akıbeti aynı şekilde sonlandı. Çarlık tarihin çöplüğüne, o da ev hapsine gönderilerek ve ardından askerlikten el çektirilerek hisselerine düşeni aldılar.

⁵² 17 IV/5 1916 yılı, Dilekçe No: 227, 228, 229, Kopyiya. GARF. F. 1807. Op. 1. D. 296. L. 10-13. 19 noyabrya 1916.; RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4548. L. 88-88 ob. 17 Aprelya 1917 g.

⁵³ RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4548. L. 88-88 ob. 17 Aprelya 1917 g.

⁵⁴ 1,0668 kilometreye karşılık gelen Rus uzunluk ölçü birimi.

⁵⁵Kopyiya. RGVIA. F.400.op.1.D.4548.L.1-15 ob. 22 fevralya 1917 g.

SONUÇ

Türkistan'ın Çarlık'ın eline geçmesinden sonra teşekkül eden idari sistemin tepesinde Rus bir genel vali vardı. Çarlık rejimi, kolonizasyon, Ruslaştırma, bölgenin tarım ve hayvancılık gelirlerinden istifade etme, askerlik muafiyeti nedeniyle fazladan vergi alma gibi uygulamalarla genel valinin denetiminde bölgenin sömürsünü yapmaktaydı. Bu uygulamalar bölge üzerindeki beklentilerini giderek artıran Çarlık rejiminin beklemediği bir tepkiyle karşılaşmasına sebep oldu. Rusya'ya bağlı tüm yabancıların askerlik muafiyetini kaldırılması hakkındaki ferman 25 Haziran 1916'da yürürlüğe girdi. Yaklaşık elli yıllık Rus sömürü sistemine Türkistanlıların en ciddi karşı gelişi söz konusu fermanın çıkması ile oldu ve Türkistan ahalisi ayaklanmaya başladı. Daha sonra ayaklanmalar isyana döndü ve isyan ateşi bütün Türkistan'a yayıldı. Çarlık rejimi bölgede otoritesini sarsan gelişmelere sert bir karşılık verdi. Türkistan Eyaleti'ndeki olaylarda Çarlık'ın başrol oyuncusu ise bölgeye 22 Temmuz 1916'da geniş yetkilerle tayin edilen General Kuropatkin'di. Bu atamayla Çarlık, Türkistan'daki olaylar için ilk adımını atmıştı. Bundan sonra Kuropatkin'in isyanı bastırmak ve ahalinin tekrar Çarlık rejimine itaat etmesini sağlamaya yönelik bölgede yapacağı faaliyetler hükümetçe beklenmekteydi. Türkistan isyanı Rus devleti için önemli bir konuydu. Bu konunun önemi bölgedeki Rus emperyal menfaatlerinin zarar görme ihtimalinden kaynaklanıyordu.

İsyanı bastıran Çarlık rejimi hızlı bir şekilde 25 Haziran fermanını uygulamaya başladı. Türkistan'ın tüm vilayetlerinden olduğu gibi Semerkant vilayetinden de askerî işçi alımı oldu. Durum Rusya'daki devrimle akamete uğradı. Devrimle yıkılan Çarlık'ın yerine geçen geçici hükümet, Çarlık'ın bütün kararlarını iptal ettiği gibi 25 Haziran fermanını da iptal etti. Böylece Rusya Çarlık'tan; Türkistan ise Çar rejiminin sona ermez sömürsünden bir süreliğine kurtulmuş oldu.

İsyanda ilk kan dökülen yer Semerkant vilayeti idi. Buradaki ahalinin çarın fermanında yer alan orduda istihkâm hizmetinde çalışmayı reddetmesi, kanlı isyanın başlamasının görünüşteki en büyük gerekçesiydi. Semerkant halkının, Rusların cezalandırıcı birliklerinin uyguladığı şiddet ve diğer yapılanlar neticesinde büyük miktarda maddi zararı ve on binlerce can kayıpları oldu. 1916 yılında Semerkant'ta Türkistan Milli Ayaklanması, Rus ve gayr-ı Ruslar arasında meydana gelen çatışmalar, Rusların buraya takviye birlikler göndermesiyle son buldu.

KAYNAKÇA

Rus Arşiv Belgeleri ve Kanunları

Rus Kanunları

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ) T. 6 (1886) No: 3814. “1886 g. iyunya 12. Polojeniyebupravlenii Turkestanskogokraya”.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arşiv (RGVİA) / Rusya Devlet Askerî Tarih Arşivi (RGVIA):

22 fevralya 1917 g. Kopya. RGVİA.F.400.op.1.D.4548.

21 Mart 1917 g. RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4548.

17 Aprelya 1917 g. RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4548.

23 avgusta 1916. Kopya. RGVİA.F.165.OP.1.D.1553.

23 oktyabrya 1916. Kopya. ; RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4546.

31 oktyabrya 1916. Kopya. RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4546.

25 avgusta 1916. Kopya. RGVİA. F. 165. Op. 1. D. 1554.

17 Aprelya 1917 g. RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4548.

Rusya Devlet Tarih Arşivi (RGIA):

23 yanvarya 1917 g. RGİA.F.1289.Op.12.D.1265.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF):

19 noyabrya 1916. Kopya. GARF. F. 1807. Op. 1. D. 296.

Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi (AVPRİ):

21 Senyabrya 1915. AVPRİ. F. Sredneaziatskiystol. Op. 486. D.360 b.

10 Yanvarya 1916. AVPRİ. F. Sredneaziatskiystol. Op. 486. D.340 b.

25 iyunya 1916. Sobranieuzakoneniy i rasporyajeniypravitelstva, №182 ot 6 iyulya 1916.

Dergiler Kızıl Arşiv (Красныйархив)

Tsentrалnyy Arşiv RSFSR Krasnyy Arşiv, İstoriçeskiy Jurnal, TomTretiy(Tridsat Çetvertiy) Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Moskva, Leningrad, T.34, 1929.

Araştırma Eserler

Hayit, Baymirza, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Ankara 1975.

Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, TTK Ankara 2014.

Piyade Binbaşı Nazmi Bey, Kafkasya ve Türkistan (Kafkasya, Asyâ-yı Vustâ ve Türkistan Vilâyetleri Buhâra ve Hîve Hanlıkları Coğrafi, Siyasî, Tarihi ve İstâistikî Mücmel Malûmât), İstanbul Matbaa-i Askeriye 1918.

Russkiy Turkestan sbornik, izdanniy popovodu politemniceskoyv istavki, VI ruskperviy, geografia i statistika, podredakciyu N.A. Maeva, Moskva v universitet skoytipograsiikatkov i k, 1872.

Vosstaniye 1916 goda v Turkeстане: Dokumentalnie Svidetelstva Obshey Tragedii (Sbornikdocumentov i materialov), Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitetimeni M.V. Lomonosova Institut Vseobshchey Istoriiran, Moskva,2016.

Vyatkin, M., Oçerkipoistorii Kazahskoy SSR: Top perviy s drevneyşih vremenpo 1870, Ogiz: Gospolitizdat 1941.

Makaleler

Şen, Muhammet-Ferdi Çiftçioğlu, “*Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin’in Türkistan İzlenimleri(1916)*” Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018 5(17), s.181-209.

Yazıcı, Serkan -M. Bilal Çelik, “*Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin(1848–1925)*”, Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi (2008-1), s.233-245.

Tezler

Kerimov, Hatice, “*Türkistan Genel Valiliği’nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*”; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Danışmanı: Prof. Dr. İlyas Topsakal, İstanbul 2019.

Polat, Dilek, Çarlık Devrinde Türkistan’daki Millî Ayaklanmalar, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: yrd. Doç. Dr. Füsün kara Elazığ 2009.

Şuşkova, M. Y., “*Organizatsiyaupravleniye Turkestanom v načale XX veka*”, Dissertatsiyanaso iskaniyeu çenoystepenikandidata istoričeskiynauk, Rossiyskiy gosudarst vennyi gumaniterniy universitet, Moskva 2015.